

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

Ο μύθος θεμελιωτής μιας επιστήμης

Όλγα Πολυχρονοπούλου

Τακτική Καθηγήτρια Αρχαιολογίας

Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης ΑΤΕΙ Αθήνας

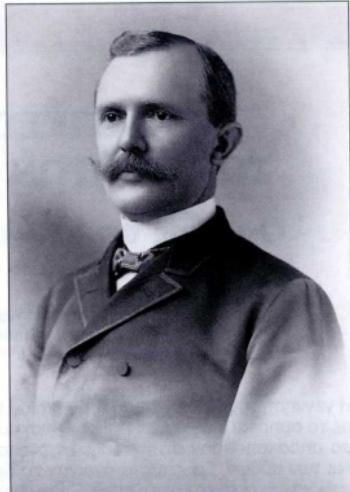
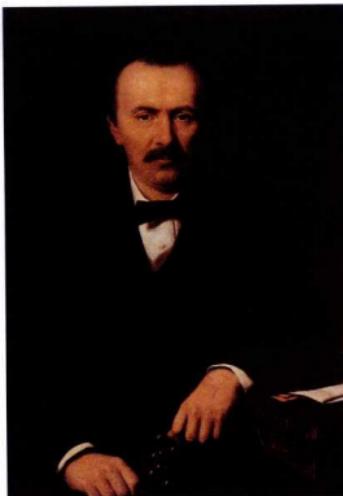
Η γέννηση της Προϊστορίας του Αιγαίου τον 19ο αιώνα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα ομηρικά έπη και με την ελληνική μυθολογία, γιατί οι πρώτες έρευνες στο χώρο αποσκοπούσαν στην απόδειξη της ιστορικής αλήθειας των αρχαίων κειμενών και των μύθων. Τα κείμενα άνοιγαν το δρόμο στα ταξίδια και τις ανακαλύψεις, τα ταξίδια και οι ανασκαφές επιβεβαίωναν τα κείμενα. Η Αιγαιαϊκή Προϊστορική Αρχαιολογία, πρωτόκοτη κόρη της Φιλολογίας, της Ιστορίας και της Κλασικής Αρχαιολογίας, υιοθέτησε τη γλώσσα αυτών των επιστημών και δανείστηκε τις μεθόδους τους. Ο Όμηρος πριν απ' όλους αλλά και ο Στράβων και ο Παυσανίας υπηρέτειν οι οδηγοί για τους πρώτους ερευνητές, τους πρωτοπόρους της Αρχαιολογίας, που μοναδικό τους όνειρο ήταν να ανακαλύψουν τις μυθικές πόλεις και τα ανάκτορα που ύμινησε ο ποιητής (εικ. 1). Η αντιπαραβολή, ωστόσο, του ομηρικού και μυθικού κόσμου με απτά λείψανα οδηγήσει στην ανακάλυψη δύο άγνωστων μέχρι τότε πρωτοϊστορικών πολιτισμών, του μυκηναϊκού και του πολιτισμού του βορειοανατολικού Αιγαίου.

1. Jean-Baptiste Auguste Leloir, Ο Όμηρος φύλαξε τα έπη των πρώτων του Τρωικού Πολέμου, 1841. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

2. Sidney Hodges,
Πορτρέτο του Σίλιμαν στο
Λονδίνο το 1877. Βερολίνο,
Bildarchiv Preussischer
Kulturbesitz, Museum für
Vor- und Frühgeschichte.

3. O. W. Dörpfeld το 1900.
Αθήνα, Γερμανικό
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

Hαιγαιακή Αρχαιολογία γεννιέται την εποχή του ρομαντισμού, του ταξιδιού στο χρόνο και το χώρο, την εποχή των Grands Tours, της ανακάλυψης της Ελλάδας, της αναζήτησης της Αρχαιότητας και των αρχαιοπότων, της λατρείας των ερειπίων που καταλήγει στη γραφικότητα, των εξιδανωμένων εικόνων και των αντιφατικών οραμάτων γεννιέται την εποχή που ο Όμηρος έχει την τιμητική του, συγκεντρώνοντας όλα τα χαρακτηριστικά του ρομαντισμού, ήντας ρεαλιστικός, ευντικός και γραφικός ταυτόχρονα γεννιέται την εποχή του ροματάσ της Ανατολής, που αποτελεί γεωγραφική αναφορά αλλά και επιθυμία για την ανακάλυψη της Γης της Επαγγελίας, του ακραίου εξεύτασμού. Η Ανατολή παραπέμπει τους απαρχές της υπάρχει, είναι το λίκνο κάθε μυθολογίας. Αυτές οι βασικές αναφορές της εποχής νίνονται αναπυγές και μιθοί που δημιουργούν ιδεολογήματα. Ετοι, ο πρώτος από τους πρωτόπορους, ο Ερρίκος Σλήμαν, που αποφάσισε να ακολουθήσει τα βήματα των ομηρικών πρώνων και να αποκαλύψει με τις ανασκαφές του την Τροία, τις Μυκήνες και την Τίρυνθα, δεν είναι μόνο ένας πεφωτισμένος ερασιτέχνης, μια ιδιοφυΐα της σκαπάνης ή κάποιος που διέθετε το χάρισμα της «ισίθησης του χώρου», αλλά αποτελεί και το πλέον αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του γερμανικού ρομαντισμού (εικ. 2).

Η πρόσληψη του Ομήρου από τον Σλήμαν δεν είναι αποτέλεσμα μιας μοναδικής έμπνευσης ούτε μιας ευτυχούς συγκυρίας για την Αρχαιολογία, αλλά έκφραση επιστημονικών και πολιτισμικών τάσεων, παλαιότερων του σύγχρονων των αρχαιολόγων, οι οποίες είχαν αναπτυχθεί σε πολλούς τομείς. Καταρχά, το στοιχείο των παραδόσεων και της λαογραφίας ήταν ιδιαίτερα ανεπιγυμένο αυτή την περίοδο στη Γερμανία. Η απίτηση του Ομήρου ήταν ηδη μεγάλη και σε

διαφορετικούς χώρους. Ο κόσμος της μυθολογίας και των ειτών αισκουός ίδιαιτερη επιρροή μεταξύ των εκπροσώπων του γερμανικού ρομαντισμού, κυρίων μεταξύ αυτών που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ιστορικής φιλολογίας και της συγκριτικής μυθολογίας, όπως ο Schlegel (ο οποίος εισήγαγε, εξάλλου, τον όρο «ρομαντισμός» στο χώρο της λογοτεχνίας), ο Creuzer, ο Ritter και άλλοι. Υπήρχε δηλαδή γόνιμο έδαφος στη Γερμανία και είναι γνωστό στη εδώ εκτιμώντας περισσότερο από άλλού αυτή την «πρωτόγονη Ελλάδα», τη μητέρα της μυθολογίας που ύμνησε ο Όμηρος. Η προσέγγιση της επικής ποίησης και της μυθολογίας πραγματοποιείται μέσα από διαφορετικούς χώρους, όπως η γλωσσολογία, η λαϊκή παράδοση ή η εθνολογία. Η Γερμανία ζει στην ατμόσφαιρα των Nibelungen και των παραμυθιών των αδελφών Grimm, που γοητεύουν το ευρύ κοινό εκπροσωπώντας ταυτόχρονα τη ζωτική γερμανική λαϊκή παράδοση. Η ρομαντική γλωσσολογία, η εθνογραφία και ίδιαιτέρα οι αδελφοί Grimm, λαογράφοι και λεξικογράφοι οι ίδιοι, διακρίνονται στη τραγουδιά και στους μύθους λαϊκές ιστορίες και παραδόσεις. Εγκαινιάζουν μια νέα προσέγγιση του παρελθόντος, που λειτουργεί ανεξάρτητα από την αρχεία της παραδοσιακής ιστορίκης επιστήμης.

Σ' αυτό, λοιπόν, το πολιτισμικό πλαίσιο έζησε ο Σλήμαν και πραγματοποίήσει το οδοιπορικό του στον ομηρικό κόσμο. Ωστόσο, ο μεγάλος πρωτόπορος της Αρχαιολογίας ανήκει στο ευρύ κοινό της χώρας του, σ' αυτό που προτιμά τις ιστορίες των αδελφών Grimm, τα λαϊκά παραμύθια και τα ομηρικά έπη, γιατί παραπέμπουν σε κόπισμα φανταστικών που τον γοητεύουν. Διαφέρει από τον κόσμο των λογίων, που δεν πίστευαν ότι οι ανασκαφές μπορούν να φέρουν στο φως τις πόλεις τις οποίες μνημόνευε ο ποιη-

τής. Θέλησε να συναντήσει ο ίδιος τον Όμηρο και το κατόρθωσε σ' ένα βαθύμο, με τις ανασκαφές, τις ανακαλύψεις και τα γραπτά του. Ανακάλυψε τον μυκηναϊκό πολιτισμό και αυτόν του Βορειοανατολικού Ηγαίου.

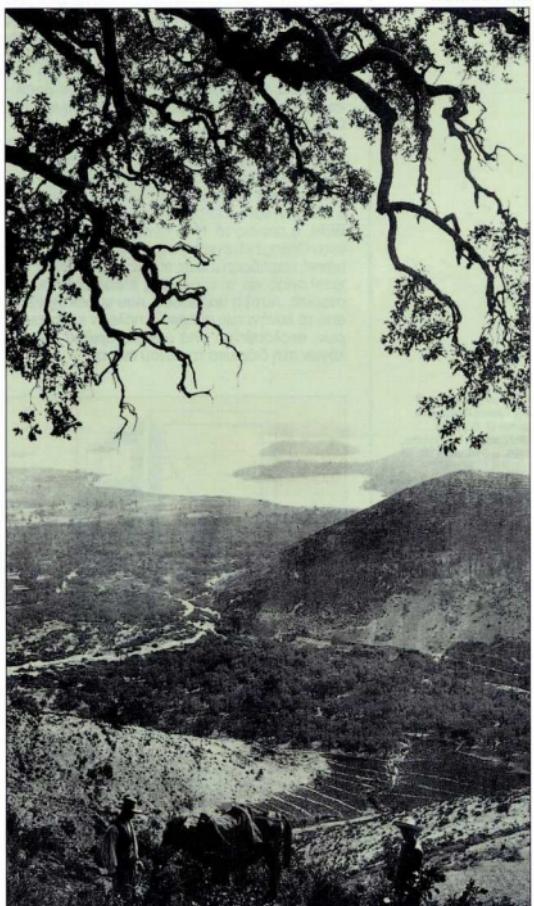
Αντίθετα, ο συμπατρίωτης του W. Dörpfeld, συνεργάτης του στις ανασκαφές της Τροίας και της Τίρυνθας, είναι περισσότερο επιτρεπαμένος, κυρίως στην αρχή της σταδίοδοριας του ως αρχαιολόγου, διότι την κλασική Αρχαιότητα παρά από τον Όμηρο (εικ. 3). Αρχιτέκτονας, απόροις της Ακαδημίας της Αρχιτεκτονικής του Βερολίνου, μαθήτης του διάσημου καθηγητή Friedrich Adler, ο Dörpfeld λαμβάνει κλασική παιδεία. Οι κλασικές οποιδεξί είναι ιδιαίτερα ανεπιγυμνές στα γερμανικά πανεπιστήμα, με πρώτη τη Φιλολογία που κατευθύνει όλες τις έρευνες, όπως στους τομείς της Επιγραφικής, της Αρχαίας Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Από την άλλη πλευρά, μετά την εγκαθίδρυση της βασιαρικής δυναστείας του Όθωνα το 1833, η Ελλάδα αποτελεί το πλέον πρόσφορο πεδίο για τους γερμανούς ερευνητές που καταφένουν μαζικά και καλά προετοιμαζούνται για το έργο τους. Ανάμεσά τους κυριαρχήθηκε κατέχουν οι φιλόλογοι, συνήθως πανεπιστημιακοί, οι οποίοι εγκανιάζουν μια νέα εποχή στην αρχαιολογική έρευνα και θα γίνουν αργότερα οι νήστες της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα: Friedrich Thiersch, Carl Müller, Ernst Curtius, διευθύντης των ανασκαφών στην Ολυμπία το 1875, είναι μερικοί μόνο από τους σημαντικότερους. Επισημαίνεται εδώ ότι εκείνη την εποχή δεν γινόταν διάκριση, όπως συμβαίνει σήμερα, μεταξύ Φιλολογίας, Αρχαίας Ιστορίας και Αρχαιολογίας.

Αυτή, λοιπόν, η πνευματική και κλειστή ελίτ ανέθρεψε και επέρρεσε βαθύτα τον Dörpfeld τόσο στα χρόνια των σπουδών του όσο και κατά την περίοδο των ανασκαφών της Ολυμπίας, όπου απέκτησε τη φήμη χαρισματικού αρχαιολόγου. Ωστόσο, η κλασική Αρχαιότητα έγινε ένα από τα μοντέλα αρχαιολογικής ερμηνείας των προϊστορικών λειψανών. Το 1882, για παράδειγμα, τα κτήρια Α και Β της δεύτερης πόλης της Τροίας, χαρακτηρίζονται ως ναοί, γιατί ο Dörpfeld αναγνωρίζει στην κάτοψή τους αυτή των κλασικών ναών (εικ. 6). Στην Τίρυνθα, η κλασική Αρχαιότητα καταλαμβάνει τη θέση της δίπλα στο ομηρικό μοντέλο. Ο αρχαιολόγος αναγνωρίζει μια συνεχεία των αρχιτεκτονικών μορφών από τη μυκηναϊκή εποχή έως τους ιστορικούς χρόνους. Επειδή η μυκηναϊκή αρχιτεκτονική βρίσκοταν ακόμη σε πρωτόγονο στάδιο (όπως πίστευε ο Dörpfeld και οι σύγχρονοι του), χρησιμοποιούσε φθερτά υλικά, όπως την πλήθη και το έγκαλο, τα οποία θα αντικατασταθούν αργότερα από την πέτρα. Η τεχνική ορολογία της κλασικής αρχιτεκτονικής χρησιμοποιείται στο εξής για να χαρακτηρίσει τα διάφορα τμήματα των μυκηναϊκών κτηρίων, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τα σχέδια των αρχιτεκτονικών στοιχείων στη δημιουργείσα παραπέμπουν περισσότερο σ' αυτά των κτηρίων της κλασικής Αρχαιότητας παρά στην πραγματικότητα των πρωτοϊστορικών αρχαιολογικών δεδουλμένων.

Εν τούτοις, στην περίπτωση της Τίρυνθας ο Dörpfeld κατορθώνει να συνδύσει το κλασικό με το ομηρικό μοντέλο. Ήδη πριν από την περίοδο

των ανασκαφών υπήρχε μια ομηρική φιλολογία βασισμένη στην περιγραφή της ελληνικής οικίας από τον Βίτρουβιο. Φύλλοι γούνινοι του Πρωτόδικος, ο Buchholz και ο Gardner επεξεργάστηκαν ένα σχήμα του ομηρικού μεγάρου και αυτό το μοντέλο αναπαρήγαγε ο Dörpfeld στη γενική προσέγγιση του κεντρικού πυρήνα του ανακτόρου (εικ. 7). Στην πραγματικότητα, ο ανασκαφέας δεν περιγράφει το ανακτόρο της Τίρυνθας, αλλά χρησιμοποιεί τα αρχαιολογικά λείψανα για να εκθέσει τις δικές του απόψεις σχετικά με ένα ομηρικό ανάκτορο. Οι αναλογίες με την κλασική Αρχαιότητα δεν αναφέρονται στα λείψανα του ανακτορού, αλλά στην εικόνα που έχει ο ίδιος γι' αυτό και η οποία αναμειγνύει τα ομηρικά ανάκτορα, τα

4. Λευκόδα: απόψη από το Νούδρι (φωτογραφία του W. Dörpfeld). Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, copyright 90/1278.

5. Χρήστος Τσαντάς,
1857-1934 (Ιστορία του
Ελληνικού Έθνους,
τόμ. 1: Προϊστορία και
Πρωτοϊστορία, 1970, σ. 240).

λείψανα που αποκαλύφθηκαν και τις θεωρίες του Βετρούβιου. Στη συνέχεια, αυτό το μοντέλο έγινε αξιώμα, εφαρμόστηκε αυτούσια στις Μυκήνες και στην Τροία και το ακολούθησαν όλοι οι αρχαιολόγοι. Μέγαρα σαν αυτό του Οδυσσέα «αναγνωριστικα» διαδόχικα στην Κνωσό και τη Φαιστό, στον Γλα, τη Θήβα και την Πύλο, και το μοντέλο γίνεται έμμονη ιδέα και ένα από τα πλέον ισχυρά ιδεολογικά της Προϊστορικής Αρχαιολογίας ακόμη και στην εποχή μας.

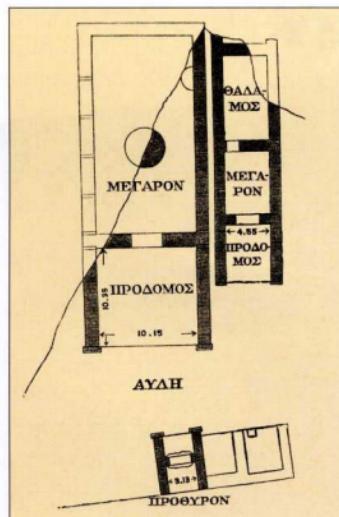
Μετά την Τίμυνθα, ο Dörpfeld υιοθετεί πλήρως το ομηρικό μοντέλο, δια το 1900, αναζητώντας την πρωτεύουσα του Οδυσσέα όχι στην Ιθακή αλλά στο Νυδρί της Λευκάδας, διατυπώνει την περιφήμη θεωρία της Ιθάκης-Λευκάδας. Κατασκευάζοντας το δικό του σύστημα ταυτιστικής, το δικό του σύστημα ομηρικής τοπογραφίας, ξεκινά ανασκαφές και ανακαλύπτει μια θέση της Πρώιμης Χαλκοκρατίας όπου επιχειρεί να εσφαρμόσει το μοντέλο του στα λείψανα. Επτά, ένας τοίχος μήκους 40 μέτρων βαπτίζεται στην πόλη του Οδυσσέα, οι τάφοι χαρακτηρίζονται ως βασιλικοί και το σύνολο ονομάζεται πρωτεύουσα του Οδυσσέα (εικ. 8).

Αυτή η συνθεία να συνδέονται τα λείψανα ενός κτηρίου ή μιας θέσης με ένα ομηρικό ή μυθολογικό πλαίσιο είναι κοινή πραγματικότητα για την αιγαϊκή πρωτοϊστορία. Θα ελεγε κανείς ότι ο Σλήμαν και ο Dörpfeld κατά τη συνέχεια του H. Bülle, ο οποίος το 1905 αναζητούστηκε μια Κνωσό στον Ορχομενό, εγκαινίασαν μια πραγματική γερμανική παράδοση στους τομείς της ομηρικής αρχαιολογίας και σ' αυτόν της ελλαδικής πρωτοϊστορίας. Αυτή η παράδοση, που χαρακτηρίζεται από το κυνήγι των ομηρικών πόλεων και ανακτώρων, ακολουθείται από μεγάλο αριθμό αρχαιολόγων στη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Μια τρίτη βασική αναφορά του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού ήταν η Ανατολή ή αλλιώς το ανατολικό ιδεολόγημα. Για τους πρώτους ερευνητές, από τους περιηγητές μέχρι τους αρχαιολόγους, η παράδεινη, διαφορετική και πρωτόγονη ώρη των ερευνών των Μυκηνών και της Τίμυνθας έδινε λαβή για ποικιλες ερμηνείες, στις οποίες η Ανατολή κατεύχε την πρώτη θέση. Είναι σαφές ότι οι ανασκαφές στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία είχαν ήδη κάνει γνωστούς τους δύο πολιτισμούς. Άλλα για την αιγαϊκή πρωτοϊστορίκη Αρχαιολογία, η Ανατολή ήταν το αντικλείδι, η

6. Τα «μέγαρα» Α και Β της Τροίας II σύμφωνα με τον W. Dörpfeld (Schliemann H., *Tirynthe*, 1885, σ. 210, εικ. 115).

7. Κάτιοψη του ομηρικού «μεγάρου» της Τίρυνθας σύμφωνα με τον W. Dörpfeld (Schliemann H., *Tirynthe*, 1885, σ. 196, εικ. 113).

απάντηση σε κάθε ερώτημα σχετικά με την προέλευση, την απόδοση, τις επιδράσεις. Οι αγνοούσαν το απεδίδαν στην Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, τις Ινδίες, τη Φοινίκη, Αρχαιολόγοι, όπως ο Dörpfeld και ο Curtius ιδιαίτερα, πίστευαν ότι οι Φοινίκες ήταν οι δημιουργοί του μυκηναϊκού πολιτισμού. Η θεωρία του εχ ορίει lux, δηλαδή η θεώρηση της Ανατολής ως λίκνου των πολιτισμών, αποπροσαντάλισε επί μακρόν την αρχαιολογική ερμηνεία.

Αλλά υπήρχαν και αρχαιολόγοι εκείνη την περίοδο που αντιστάθμικαν στην τύφλωση. Ο Χρήστος Τσούντας αποτελεί την εξαίρεση σ' αυτή τη σειρά των πρωτοπόρων της αιγαιαϊκής προϊστορίας (εικ. 5). Αν και έζησε την επίδραση του ομηρικού μοντέλου αλλά και της κλασικής Αρχαιότητας, ο πώτος από τους μεγάλους έλληνες αρχαιολόγους κατάφερε να συμπληρωθείσει όλες τις γνώσεις και να παρουσιάσει μια συνθετική θέωρη για της αιγαιαϊκής πρωτοϊστορίας. Αντιβέτει από τον Σλήμαν και τον Dörpfeld, ο Τσούντας απέδωσε μεγαλύτερη σημασία στα αρχαιολογικά δεδομένα προτείνοντας συσχετισμούς και συγκρίσεις, κατάφερε δηλαδή να συνδέσει όλα τα κοινά του παλι για την ανασύνθετη του ιστορικού πλαισίου. Κατόρθωσε να αποκαλύψει το εύρος του μυκηναϊκού πολιτισμού, ενώς πολιτισμού «μοιρανούς και διάκριτους» που αναπτύχθηκε στον ελληνικό χώρο. Από αυτή την άποψη ο Τσούντας, χαράζοντας το δρόμο μιας αυτόνομης σκέψης, ενιαίως περισσότερο συγχρόνως από τους άλλους αρχαιολόγους της εποχής του, ξετιλούργησε ως πραγματικός αρχαιολόγος.

Πέρα από τη συζήτηση για τις βασικές αναφορές των πρωτοπόρων της αιγαιαϊκής προϊστορίας, συμμεριζόμαστε τα λόγια του Charles

Péguy «Homère est le patron, il est le maître de tout» (ο Όμηρος είναι το αφεντικό, είναι ο κύριος των πάντων). Αυτή την εποχή κανεὶς δεν είχε ακόμη συνειδητοποίησε ότι δεν υπήρχε ομηρικό ζήτημα, αλλά ομηρικό ίδεολόγημα. Άλλα αυτό δεν έχει σημασία, γιατί ο Όμηρος ασκούσε μεγάλη γοητεία. Και σε τελική ανάλυση, χάρη σ' αυτό το ιδεολόγημα, α πρωτοπόροι, με πρώτο τον Σλήμαν, ανακάλυψαν δύο πολιτισμούς και θεμελίωσαν μια αυτόνομη επιστήμη.

Ωστόσο, ακόμη και στην εποχή μας ο μύθος είναι παρόν, ακόμη αναζητούν την Τροία και την ίδια, αλλά και τη χαμένη Ατλαντίδα, ακόμη «ανακαλύπτων» (νχνη της σχεδόν παντού στον κόσμο. Η ανακαλύψη ομηρικών πόλεων και ανακτόρων ασκεί και σήμερα μεγάλη γοητεία. Το μυθολογικό περίβλημα είναι απαραίτητο σε κάθε νέα μητρική θέση. Είναι βέβαιο ότι ο σημερινός αρχαιολόγος, φορέας και αποδέκτης αυτών των αντιλήψεων, βρίσκεται παγιδευμένος και γίνεται ο ίδιος κοινός μεταν των διεολογήμάτων, γιατί είναι ο μόνος που, λόγω της ιδιότητάς του, μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του κοινού σε τοπική ή εθνική κλίμακα.

Επειδή σήμερα έχει γίνει αντιληπτό πο αδιέδομο στο οποίο οδηγούν τα προκατασκευασμένα σχήματα, οι α προτεικήμασίς, η κατακευή και η ανακύλωση ίδεολογήματων, η πλήρης αποσύνθετη από ομηρικά και μυθολογικά σύνδρομα κρίνεται απαραίτητη. Η αιγαιαϊκή Αρχαιολογία σήμερα απαιτεί το πέρασμα από την αναζήτηση των μύθων στην έρευνα των γεγονότων, στη μελέτη των αιγαϊκών αρχαιολογικών δεδομένων και στην ανασύνθετη του ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου των προϊστορικών κοινωνιών.

Myth: The Founder of a Science

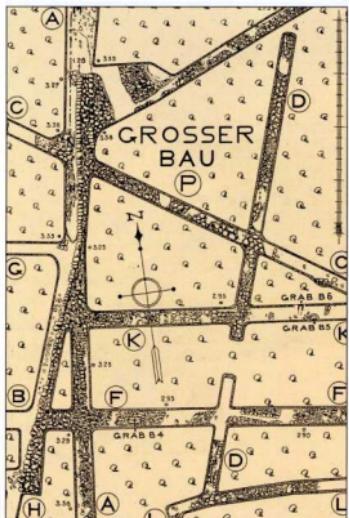
Olga Polychronopoulou

The birth of the Aegean prehistory is indissolubly connected with the Homeric epic and the Greek mythology, since the first archaeological research in the area was aiming at the verification of the historic truth comprised in the ancient texts and myths. However, the collation of the Homeric world with the tangible relics led to the discovery of two, unknown so far, prehistoric civilizations, the Mycenaean and the Northeastern Aegean one. In the era of Romanticism, Homer as well as the classic antiquity and the East are the basic points of reference for the pioneers of the Aegean prehistoric archaeology. The conception of Homer by H. Schliemann is not the result of a unique inspiration, but the consequence of scientific and cultural tendencies of his earlier or contemporary colleagues, distinguished in various, however relevant, fields, such as folklore and comparative mythology, which were especially developed in Germany during Schliemann's period. W. Dörpfeld, the colleague of Schliemann's assistant in Troy and Tiryns, was more affected by classic archaeology, especially in the early years of his career. After the establishment of Otto's dynasty in 1833, Greece became the most rewarding field for German scholars, philologists in their majority, who initiated a new era in the archaeological research. Dörpfeld's participation in the Olympia excavations had such an impact, that classic archaeology became a model for the interpretation of the prehistoric remnants of Troy and Tiryns.

The reference of building ruins or site remnants to a Homeric or mythological framework has become an unquestionable reality in the case of the Aegean prehistory, while the discovery of Homeric cities and palaces remains a fascinating event even today.

Βιβλιογραφία

- BÜLLE, H., *Orchomenos I. Die älteren Ansiedlungsschichten*, München 1907.
- DANIEL, G., *A Hundred Years of Archaeology*, London 1960.
- DANIEL, G., *Man Discovers his Past*, London 1966.
- DANIEL, G., *The Origins and Growth of Archaeology*, New York 1967, 1971.
- DANIEL, G., *A Hundred and Fifty Years of Archaeology*, London 1975.
- DANIEL, G., *Towards a History of Archaeology*, London 1981.
- DÖRPFELD, W., *Troja und Ilion*, Athen 1902.
- DÖRPFELD, W., *Alt-thaka*, ein Beitrag zur Homer-Frage, Osnabrück 1927, 1965.
- FITTON, J., *The Discovery of the Great Bronze Age*, London 1995.
- MAC DONALD, W., *A Progress into the Past. The Rediscovery of Mycenaean Civilization*, New York 1967.
- MYRES, J.L., *Homer and his Critics*, London 1958.
- POLYCHRONOPOULOU, O., *Archäologische Studien zu Homers Trojan*, Ph.D. 1990.
- SCHLIEMANN, H., *Ilios, ville et pays des Troyens, excavations faites en Troade et à Mycènes*, Paris 1882.
- SCHLIEMANN, H., *Beschreibung der Ausgrabungen von Troja*. Vomnde von Sophie Schliemann, Leipzig 1890.
- SCHLIEMANN, H., *Mycenæ. A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenæ and Tiryns*, London 1878.
- SCHLIEMANN, H., *Tiryns. Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen*, Leipzig 1885.
- TSOURNTAS, C., MANATT, J.I., *The Mycenaean Age: a Study of the Monuments and Culture of Prehistoric Greece*, London 1897.

8. Κάτοψη του κτηρίου P της βασικής οικίας στη Λεκάδα, σύμφωνα με τον W. Dörpfeld (Dörpfeld, W., *All-thaka*, 1927, σ. 199, εικ. 10).